

Aspecte ale raționalității într-o cercetare despre superstiții

Ana Maria Borlescu

Master of Research in Sociology

Prezentarea de față caută să evidențieze câteva aspecte ale conceptului de „raționalitate” întâlnite într-o cercetare desfășurată în 2009 pe tema superstițiilor în rândul tinerilor studenți. Aceste aspecte cuprind prezența conceptului în literatura de specialitate consultată, stabilirea definiției conceptului de „superstiție” și folosirea raționalității ca standard pentru discutarea superstițiilor de către participanții la cercetare.

Cercetarea inițială a avut o abordare psihosociologică, căutând să consemneze răspândirea superstițiilor în rândul studenților precum și relevarea unor posibile cauze ale acestor practici și credințe. Astfel, s-a testat existența unei corelații pozitive între un număr mai mare de superstiții și un loc al controlului exterior, precum și corelația între situațiile de incertitudine și superstiții. Rezultatele cantitative cât și scopul inițial al cercetării sunt mai puțin semnificative pentru argumentul de față. Datele statistice nu au fost semnificative statistic cel mai probabil datorită numărului redus de respondenți – 100 la număr -, deși corespund cu rezultate ulterioare ale unor cercetări la nivel național – Raportul „Publicul și știința”, 2010. Ce s-a dovedit a fi mai important și plin de noi dileme, au fost răspunsurile la interviuri și răspunsurile deschise la întrebările din chestionar referitoare la opiniile față de persoanele superstițioase, superstiții în general cât și superstițiile personale. Subiecții au avut tendința de a-și raționaliza comportamentele superstițioase în cazul în care acestea existau precum și de a atribui eticheta de „iraționali” în cadrul răspunsului la întrebarea „Ce părere aveți despre oamenii superstițioși?”.

Înainte să abordez mai pe larg raționalitatea și conceptele înrudite așa cum apar ele în rezultatele cercetării, țin să discut clasificarea superstițiilor ca fiind credințe iraționale. Acestea sunt denumite astfel în special în lucrări antropologice clasice aparținând unor autori precum James Frazer și Edward Burnett Tylor ce analizează și descriu sistemele religioase ale unor populații primitive. În articolul său publicat în 1931 în *Journal of Philosophy*, Alexander Lesser critică aceste abordări precum și definițiile date de dicționare pentru judecata de valoare pe care o implică termenul de „irațional”. Acesta susține că credințele și practicile religioase ale populațiilor primitive sunt analizate din perspectiva

modernă care ia ca sistem de referință o gândire bazată pe raționalitate (p. 620). Pentru a analiza o cultură din perspectiva raționalității trebuie să ne asigurăm că acea cultură apreciază raționalitatea și îi acordă aceeași valoare pe care o acordă societatea modernă raționalității. Mergând mai departe, nu putem clasifica aceste credințe și practici în categoria superstițiilor doar pentru că nu corespund sistemului de referință actual.

Totuși, literatura de specialitate recentă se menține departe de utilizarea atributului de „irațional” în descrierea superstițiilor. Se vorbește despre erori cognitive sau credințe eronate, accentuând lipsa de adevăr a acestor credințe și practici, însă nu putem presupune ca autorii înțeleg prin aceasta și un comportament lipsit de raționalitate. Limita dintre adevăr și raționalitate este fină totuși, cele două concepte fiind ușor folosite intersanjabil.

Pe de altă parte, avem o abordare mai unică și anume, considerarea magiei ca fiind rațională. Într-un articol publicat în 1967 I.C.Jarvie și Joseph Agassi analizează problema raționalității magiei, un concept cu care superstițiile sunt uneori confundate. Autorii consideră magia rațională în sensul slab, înțelegând prin aceasta că acțiunile rituale magice sub raționale deoarece constau în acțiuni orientate către un scop (p. 55). Astfel, ei caută să răspundă la întrebarea cum un individ capabil de gândire rațională – un om care plantează semințele deoarece știe că sunt necesare obținerii unei culturi – practică totuși ritualuri care nu par să aibă o justificare rațională – acompanierea plantării semințelor cu rostirea de incantații.

Totuși atributul de „irațional” este atribuit superstițiilor cel mai des în viața de zi cu zi, la nivelul simțului comun. Cercetarea pe care se bazează această analiză a superstițiilor și raționalității, a relevat pe lângă scopul său inițial, atitudinea negativă a respondenților față de aceste credințe și practici și cei care le dețin. Deși o bună parte din respondenții chestionarului cât și toți cei care au răspuns la întrebările interviului susțin că nu îi judecă pe cei care au superstiții, atitudinea este oarecum condescendentă. Dintre cei intervievați, toți studenți în anii terminali la Facultatea de Sociologie, subiecții proveniți din mediul rural care au crescut într-un mediu familial în care superstițiile erau foarte prezente, sunt cei care țin să se distanțeze cât mai clar de ele. Astfel, deși menționează anumite comportamente superstițioase, ei nu le consideră ca atare.

Fiecare persoană pe care am rugat-o să îmi acorde un interviu mi-a spus după aflarea subiectului că ea nu are superstiții. Totodată, toți cei care mi-au răspuns la întrebări au menționat cel puțin o superstiție pe care o au în mod curent. Latura cea mai interesantă o

reprezintă faptul că obiceiurile și credințele personale ce nu intră în sfera superstițiilor cunoscute nu sunt considerate de subiecți ca fiind superstiții. Ele sunt „chestii care chiar mi se întâmplă”, spune S. La întrebarea „În prezent ai vreo superstiție?”, T. spune că atunci când are un vis urât într-o noapte știe că a doua zi va fi mai puțin ghinionistă, însă specifică faptul că nu consideră asta ca fiind o superstiție. În interviul cu C., aceasta își amintește spre sfârșit că atunci când i se zbate ochiul crede că se va întâmpla ceva foarte rău. Când a răspuns la întrebarea menționată mai sus, C. a specificat alte superstiții. O explicație pentru amintirea întârziată a acestei superstiții legată de zbaterea ochiului și prevestirea unui eveniment nefast poate fi că această asociere face parte din categoria elementelor reale pentru persoana în cauză. În cazul acestora, individul ține minte ocaziile în care asocierea s-a produs și le uită involuntar sau nici măcar nu le observă pe cele în care asocierea nu s-a produs, astfel superstiția creată rămâne intactă.

La întrebarea „ Crezi că s-ar schimba ceva dacă nu ai ține cont de superstițiile menționate? ”, S, spune că, probabil, dacă ar uita să iasă cu dreptul din casă și s-ar întâmpla ceva rău, asta i-ar întări superstiția și ar fi mai atentă. Acest exemplu demonstrează perfect cum și eșecurile pot fi puse pe seama superstițiilor, mai exact pe nerespectarea lor sau neaplicarea exactă a ritualului implicat. Superstițiile oferă o justificare a întâmplărilor nefaste, o modalitate de a raționaliza evenimentele inexplicabile. Cei ce nu se consideră superstițioși își raționalizează comportamentul personal cât și pe cel al oamenilor din jur într-un mod influențat de pregătirea lor sociologică.

Chiar dacă recunosc că au micile lor superstiții, tinerii intervievați rămân la aprecierea inițială conform căreia nu sunt superstițioși. Însă, o dată rugați să descrie o persoană superstițioasă, indivizii par să aibă o idee foarte clară asupra trăsăturilor acesteia. I. spune că oamenii superstițioși se întâlnesc în toate clasele și straturile sociale, însă cu precădere la persoanele mai sărace. Această atribuire a superstițiilor se regăsește la toți subiecții interviului, sub o formă sau alta, cât și la multe alte persoane conform observațiilor personale. Prototipul omului superstițios este o persoană trecută de prima tinerețe, cu un nivel de educație mai scăzut care locuiește în mediul rural. În unele cazuri femeile sunt considerate ca fiind mai superstițioase datorită unei „naivități” sporite. Sunt persoane cărora li s-au transmis aceste credințe pe care le iau de-a gata și le consideră parte firească din viața lor zilnică. Superstițiile fac parte din felul în care ei își explică lumea și caută să le transmită la rândul lor mai departe. Tinerii studenți la Sociologie sunt foarte înțelegători față

de cei pe care ei îi consideră superstițioși, în parte datorită pregătirii lor și în parte pentru că foarte mulți dintre ei au rude în mediul rural, persoane care se potrivesc cu idealul tip descris, persoane pe care le au probabil în minte când fac aceste aprecieri.

Întrebați dacă este posibilă existența unui om fără superstiții, respondenții interviului au avut păreri împărțite. I. spune că vede omul lipsit de superstiții și alte mici ritualuri ca fiind profesor universitar. Pentru S. însă și cei cu educație avansată pot avea superstiții: *un chirurg poate avea o pereche de adidași norocoși cu care operează*.

Cele prezentate mai sus relevă faptul că superstițiile sunt supuse intens raționalizării, făcând parte dintr-o categorie de credințe și practici ce nu se încadrează sistemului de practici și credințe acceptat în general. Astfel, fie nu le numim superstiții sau facem portretul robot al omului superstițios ca fiind unul complet distinct de noi, fie susținem că nu credem în aceste practici. Respondenții preferă să nu se întoarcă din drum pentru că au uitat ceva în ziua de Paște pentru că, deși nu cred că s-ar întâmpla ceva rău, preferă să nu „tenteze soarta”.

Raționalitatea este intrinsec legată de conceptul de „superstiție”. Practicile și credințele superstițioase se află în afara sistemului actual de referință bazat pe o cunoaștere de manieră științifică, constituită din argumente obținute logic și bazate pe dovezi obținute empiric, orientată către o mai bună organizare și desfășurare a activității. Totuși, ele servesc un scop, fie el și inconștient: de diminuare a incertitudinii sau chiar de conservare a tradițiilor și a legăturii cu trecutul personal. Deși nu se încadrează în tiparul actual de gândire rațională, orientată către un scop și eficientă în planificarea acțiunilor, superstițiile fac parte în continuare din comportamentul a aproximativ o treime din populația unei țări precum Marea Britanie, considerată a fi o societate modernă (Campbell, 1996, p.153). Aceste date trebuie justificate într-un fel sau altul de teoretizări care nu diminuează importanța superstițiilor delegându-le domeniului comportamentelor și credințelor reziduale. Astfel, elemente de tipul superstițiilor pot determina reconsiderarea definirii conceptului de raționalitate. Nu susțin considerarea superstițiilor ca fiind raționale, însă trebuie avut în vedere când vorbim despre raționalitate număr mare de date empirice de indică faptul că individul modern este departe de a fi un om ce acționează rațional. De la comportamentul economic la alegerea metodelor de tratament – între medicină alopată și modalități de tratament alternative, precum homeopatia - , exemplele sunt multe și indică necesitate reconsiderării conceptului de „raționalitate”.

Ana Maria Borlescu, studentă în cadrul programului de master Research in Sociology, anul II al Facultății de Sociologie. Am obținut licența în Sociologie în 2009 cu lucrarea „Superstițiile în rândul studenților – Control. Incertitudine. Atitudini”. Interesele academice sunt reprezentate de sociologia științei, sociologia cunoașterii, studii în new media și comunicare. Actualmente desfășor o cercetare pe subiectul profesionalizării homeopatiei și a poziției acesteia față de cunoașterea științifică.

Referințe:

- Campbell, Colin (1996) Half-Belief and the Paradox of Ritual Instrumental Activism: A Theory of Modern Superstition. *The British Journal of Sociology*, Vol. 47, Nr. 1, p. 151-166;
- Jarvie, I.C. și Joseph Agassi (1967) The Problem of the Rationality of Magic. *The British Journal of Sociology*, Vol. 18, p. 55-74;
- Lesser, Alexander (1931) Superstition. *The Journal of Philosophy*, Vol. 28, Nr. 23, p. 617-628.